

Алекса М. Поповић¹

Филозофски факултет Универзитета у Нишу² <https://doi.org/10.46630/ish.8.2022.14>
Департман за историју

Оливера С. Марковић

Филозофски факултет Универзитета у Нишу
Департман за србистику

УДК 821.163.41.09-94 Пишчевић С.

ТИПОЛОГИЈА И ТРОПОЛОГИЈА ЗАТВОРЕНОГ ПРОСТОРА У *МЕМОАРИМА* СИМЕОНА ПИШЧЕВИЋА

Сагледавање јавног простора као сложене целине, где друштвени субјекти ступају у формалне и неформалне јавноправне односе, непосредно проистиче из владајућих друштвених односа одређене земље. Са друге стране, у јавном простору се испољавају приватна лица, одређена својим субјективним потребама, те и њихов доживљај јавног простора не мора представљати константу. Сходно друштвено условљеној диференцијацији простора у време просвећеног апсолутизма XVIII века у Хабзбуршкој монархији и Русији, у раду је размотрена категорија затвореног простора као јавног на примеру *Мемоара* Симеона Пишчевића, и то кроз два нивоа анализе – анализе структура и дубинских покретача друштвеног развитка и кроз когнитивноратолошки приступ просторним аспектима наратива. Уз ослонац на објављене изворе и релевантну литературу, у раду су обухваћени специфични односи између формализованог јавног простора и разумевања истог у очима појединачних учесника из виших друштвених слојева. У складу са тим, на другом нивоу анализе указује се на когнитивне учинке наративизације и перспективизације затвореног простора у *Мемоарима*, сагледавајући превасходно тематску и фигуративну димензију затвореног простора као вида политичког, сталешког, јавно-церемонијалног и културног мапирања света приче.

Кључне речи: друштвена покретљивост, друштвене конвенције, хронотоп, наратологија, XVIII век, Симеон Пишчевић.

¹ aleksa.popovic@filfak.ni.ac.rs

² Ово истраживање је подржало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (уговор бр. 451-03-9/2021-14/200165) и настало је у оквиру пројекта *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (бр. 179074), као и пројекта *Истраживање књижевне прошлости и садашњости на простору југоисточне Србије и у блиским заграничним областима* (бр. 360/1-16-11-01), интерног пројекта Департмана за србистику Филозофског факултета Универзитета у Нишу.

Густина становништва и концентрисаност грађевина у градовима, као и разноликост градских занимања, условљавали су и различит ниво живљења и различите намене простора у урбаним срединама, далеко сложеније него у оним сеоским. Градски живот и градско уређење су друштвена специфичност европских друштава, која су строгим прописима о изградњи настојала да спрече ширење болести и пожара, али су се јављале и злоупотребе у виду ограничења права насељавања и изградње унутар градских зидина или градског прстена. Чврсте границе између јавног и приватног простора још увек нису биле јасно одређене.³ Свакако, разликовале су се у различитим друштвима, чак и у истом друштву (у различитим срединама), зависно од природних, економских или других услова. Друштвени статус је у XVIII веку пресудан чинилац који одређује потребну вредност и функционалност простора.

У европским градовима од XVI века сазревају концепти приватног и јавног простора и разграничење између истих, најпре кроз заштиту јавних површина од изградње приватних кућа, а касније и кроз издвајање приватног (стамбеног) и економског дела унутар кућа у приватном власништву (Da Camara et Murteira, 2006: 48). Јавни простор, на овом месту, представља основ за разумевање друштва раног новог века. У првом реду, јавни простор јесте отворени простор, где готово да нема приватних сегмената у ужем смислу (изузев у општој категорији „колективне приватности“⁴). Међутим, затворени простор, нарочито у време просвећености, доживљава развој. Током овог периода усложњава се структура затвореног простора и развијају његове употребне вредности, у складу са привредним и друштвеним напредовањем осамнаестовековне Европе.⁵

Коришћење архитектуре, као политичког и друштвеног инструмента, допринело је, у комбинацији са усавршавањем администрације, потпунијој функционализацији простора и разумевању града у модерном смислу, као и развоју концепта односа затвореног и отвореног простора. Испрва јавне, а од XVIII века и приватне грађевине све више добијају репрезентативни карактер. Друштвена компонента града и градског све је више добијала

³ Модерно, нововековно схватање јавног простора подразумева сложеност његове намене у економском, друштвеном и идеолошком смислу, али и његово, временом све јасније, омеђење, које истовремено означава и зону прелаза у приватни простор (в. Calabi, 2004: 36–38).

⁴ Под појмом „колективне приватности“ се подразумева проширење сфере приватности са нивоа појединца на чланове његове породице, родбину, кумове и пријатеље и остале чланове заједнице, настале потребом појединца за потврђивањем и учвршћивањем сопственог и статуса своје породице у широј друштвеној заједници. Самим тим, колективна приватност се истовремено може посматрати и као специфична форма понашања у сфери јавног. Испољавање колективне приватности најочљивије је приликом прослава првенствено породичних свечаности (попут славе или свадбе), које су могле трајати и више дана. (Тимотијевић, 2005.б: 843–863).

⁵ Иако у различитом степену, сва европска друштва у овом периоду бележе значајан напредак у односу на претходни период.

на значају. Ова чињеница се огледа и у ставовима теоретичара раног урбанизма, Пјера Пата (Pierre Patte) и Жака Франсоа Блондела (Jacques-François Blondel), који су сматрали да се град не сме посматрати као скуп грађевина, већ да се при уређењу градова мора узимати у обзир све оно што одређује квалитет људског живота (Laugier, 1753: XXXIII–XXXV). Иако начелно прихваћена, питања која су Пат и Блондел постављали никада нису у потпуности размотрена, нити су њихова решења примарно примењивана, већ су се градови у наредном периоду развијали, у првом реду, спонтано, сходно тренутним економским потребама. Урбанистичка решења су своје пуно значење нашла тек у економски развијеним и заокруженим срединама, где се развила и литература о култури становања и уређењу дома.

Планска изградња је дуго била доследно примењивана једино при изградњи јавних зграда (Ђорђевић, 2016: 32–42; Merkel, 1990: 243–256). Јавне зграде су биле грађене по стандардизованој схеми, на тај начин да административни део зграде буде у приземљу а квартир за смештај особља на спрату, или да административна зграда и квартир буду у непосредној близини (Lentić Kugli, 1984: 125–134). Економске и помоћне зграде биле су, углавном, у дворишту иза главне зграде. Који ће од ова два модела бити примењен зависило је првенствено од намене објекта. Први модел је примењиван при изградњи објеката административних институција, док је други примењиван при градњи школа и касарни.⁶ Наглашавајући индивидуалност и аутономност човекове личности, XVIII век је у културу живљења увео појам среће (у појединачном) и благодања (у општем), што је на нивоу државне управе озваничено у дужности владара да се стара о народном благодању, коме треба да буде подређен сваки друштвени и државни сегмент. Нове филозофске идеје сматрале су материјални прогрес и унапређење животних услова полазним тачкама среће и благодања.

У немачким земљама и Русији, где је развијен посебан облик власти апсолутистичке монархије, тзв. „просвећени апсолутизам”, архитектура и култура становања се развијају „одозго”, под утицајем државних реформи, односно под утицајем мишљења теоретичара камерализма са једне стране, док су, са друге стране, условљене развојем „одоздо”, следствено друштвеним потребама и нарастању кономске снаге појединаца. Комунално законодавство је до средине XVIII века изразито развијено, од тренутка када ентрална власт преузима водећу улогу и у овој области (Гавриловић, V-2005: №348, стр. 357). До тада нису постојали строги прописи централних власти, изузев прописа о превенцији заразе и заштити од пожара.⁷ Бирокупатизација

⁶ Организација простора и његова подела на јавни и приватни део, као и услови коришћења појединих делова комплекса школских објеката, нормирана је тачком 5 *Школског устава* из 1776. године. (*Школский уставъ*, 1776).

⁷ У српском друштву репрезентативни пример представља *Огньгасительное учреждение*, Вијена 1788.

Хабзбуршке монархије, нарочито изражена од доласка на власт Марије Терезије (1740–1780), створила је од чиновништва посебан друштвени слој. Чиновништво које је службовало у удаљеним провинцијама, нарочито онај део чиновништва који је потицао из локалне средине, себе је сматрало за главног представника царског ауторитета (Press, 1986: S23–S45). Пишчевићу, човеку врло широког, свестраног, али не и систематског и формално окончаног образовања, управо бирократизација није погодвала. Високошколска диплома је, управо у време његовог одласка, постала кључни услов напредовања у државној служби, што је у наредним деценијама и законски уређено. По дворском указу од 28. марта 1787. године, правно образовање је постало пожељан услов за пријем у државну службу (*Handbuch der Gesetze*, 1787: 1029). Службеницима који нису имали довољан степен стручне спреме, дозвољено је да остану у служби, уз услов да се образују до потребног нивоа. Ова могућност је укинута 1800. године, од када су сви службеници, као услов за пријем и останак у служби, морали имати предвиђени ниво образовања (Хајндл: 1986: 107, 109). Не треба искључити могућност да је ово био један од додатних мотива да Симеон Пишчевић препозна потребу да напусти Монархију и види Русију као простор нових могућности за даље напредовање које би му у Монархији било онемогућено.

Будући да је Пишчевић (под)официр од ране младости, не чуди ни његова тенденција да у својој мемоарској прози радњу доследно лоцира у јавно-политичко и друштвено-сталешко окружење, чак и када је радња везана за просторе који су изразито приватног типа. Ово се јасно види из првог пасуса *Мемоара*⁸ – кратак извештај о датуму свог рођења и члановима своје породице аутор заокружује ситуирањем породичног дома у јасно одређен географски, политички и сталешки простор: „Кућа у којој сам се родио била је у Славонији, у малом месту Шиду. То је место припадало тадашњој Подунавској ландмилицији. Мој отац је био капетан и заповедник тога места.” (1963: 7). Поменути аспекти простора су и доминантни када је реч о спацијалним средствима контекстуализације догађаја у *Мемоарима* – Пишчевић најчешће не прибегава дескрипцији простора приче, али је врло пажљив у томе да приказане догађаје прецизно ситуира; аутор/јунак се увек креће кроз конкретизован географски и друштвено-сталешки простор. Будући да не прибегава ширим дескриптивним замасима, активирани просторни оквири – попут двора, гостионице, приватне куће – углавном су подразумеваних вредности. Међутим, у том се одсуству крије и кључ за разумевање поетике простора у *Извештају* – откривање конвенција које омогућавају комуникацију (натурализују текст за претпостављеног и идеалног ауторовог адресата) и које обезбеђују да типови простора

⁸ Иако је уобичајено о овом Пишчевићевом тексту говорити као о *Мемоарима*, они су издати под насловом *Извештај о доживљајима Симеона Степанова Пишчевића*. У овом раду ћемо наизменично користити обе одреднице.

или активираних просторних оквира добију (према интенцији аутора) одговарајућа трополошка значења. У вези са тим треба напоменути да Пишчевић прибегава опису, као главном средству текстуализације простора, углавном онда када треба да живо представи своје животне недаће или када жели да посебно нагласи неки свој успех, попут пријема у дом какве високе личности. У овом првом превасходно ишчитавамо аутобиографски моменат (јер је Пишчевић свој живот видео кроз наратив о трпљењу и страдавању), као и утицај барокне литературе, посебно топоса о променљивости среће.

Други моменат, маркирање оних места која се тичу виших слојева друштва, мотивисан је и пишчевом потребом да (као у прототипској аутобиографско-мемоарској прози) представи себе у најбољем светлу, те свом приповедању обезбеди извесну дозу веродостојности, и његовом свешћу о потребама и склоностима читалачке публике, која жели да чита о ономе што јој је недостижно, недоступно или егзотично. Дужа епизода с почетка текста, о аудијенцији код прелата бенедиктског манастира крај Кремсминстера (Kremsmünster), читаоцу XVIII века управо је зато морала изгледати крајње занимљиво; Пишчевић вероватно има у виду управо таквог читаоца, јер епизоду разрађује до детаља који иначе нису својствени његовом приповедању.

Мапирање наративног простора⁹ у *Извештају* Пишчевић увек врши уз пуну свест о жанровско-типолошким оквирима свог приповедања¹⁰, као и са тим повезаним функцијама које ово приповедање треба да носи. О овом последњем Пишчевић експлицитно говори на самом почетку текста, у свом обраћању *Благонаклоном читаоцу*: „Увек сам желео да свом народу учиним неко добро и да му будем од неке користи. Увек сам о томе мислио и колико ми је било могуће то и у дело проводио” (1963: 3). На овом паратекстуалном месту Пишчевић даје и концизан преглед садржаја своје књиге, у којој ће, како каже, говорити „[...] не красноречиво, него кратко и просто, онако како су се срећни и несрећни доживљаји у мом животу ређали један за другим.” (1963: 3). Дати је коментар важан из неколико разлога. Будући својеврстан сигнал или окидач за активирање оквира аутобиографско-мемоарског жанра, њиме се успоставља нека врста леженовског наративног споразума између аутора и читаоца. Поред тога, Пишчевић се овде одређује према књижевној традицији и општој култури свог времена.

Сасвим у духу и просветитељства и сентиментализма, у *Извештају* Пишчевић себе узима као пример човека коме су образовање, рационални став према

⁹ На овом месту, то јесте у првом реду категорија затвореног простора као јавног, сагледаног кроз два нивоа анализе – анализе структура и дубинских покретача друштвеног развитка и кроз когнитивнонаратолошки приступ просторним аспектима наратива. Овај став нужно претпоставља и разумевање специфичних односа између формализованог јавног простора и разумевања истог у очима појединачних учесника из виших друштвених слојева.

¹⁰ *Извештај о доживљајима Симеона Степанова Пишчевића* може се сврстати у мемоаре, роман о војничкој каријери, аутобиографски роман, исповест, путопис (Ивков 2013: 398–399).

животу и узорно морално држање омогућили да превлада искушења која живот доноси. Како примећује Милорад Павић (1979: 97–98), Пишчевићев је морал типичан за човека XVIII века, у смислу да он сам одређује цену коштања својој врлини и да подразумева да је самољубље и извор свеколике моралности и извор љубави према ближњима, отаџбини и владару.¹¹ (Марковић, Поповић 2022).

На крају, и за овај рад једнако важно, дати коментар подвлачи главне особености ауторовог приповедања и, с тим у вези, начин на који се њиме текстуализује простор: Пишчевић настоји да његова прича буде *извештај* у којем ће пописати чињенице из свог живота и времена, приказати миметичку слику живота.¹² Иако због инсистирања на фактографском текст читаоцу може на тренутке деловати сувопарно и монотono, у истом се крије и једна од дражи Пишчевићеве прозе: избегавањем „пукотина” у тексту, већих простора неодређености и/или уопштавања, тј. доследним извештавањем о учесницима, месту, времену, разлозима и току одигравања исприповеданих догађаја, аутор заправо олакшава читаоцу менталну симулацију и *рецентрирање* око виртуелног света приче (в. Милосављевић Милић 2016: 20–21), а то *Извештај* чини, пре свега, узбудљивом уметничком прозом, а не само историјско-документарном грађом. Пишчевићево поетичко усмерење заслужује посебну пажњу са књижевноисторијског и историографског аспекта и стога што *Извештај*, поред обиља података, доноси и приказ система вредности негованих у XVIII века. Ову тврдњу можда најбоље поткрепљује пример Пишчевићевог описа фелдмаршаловог двора, који се састоји из велике сале, две суседне просторије и спаваће собе, што говори о функционисању државног апарата „старога типа”, где нема раздвајања приватног и јавног простора; са друге стране, аутор не даје никакав опис приватне куће у којој је боравио.

Спонтани развој културе становања заснивао се, најпре, на угледању градског живља на примере које је пружала аристократија и, што је у почетку било изражено, просто квантитативно увећавање (уз често претеривање) унутар модела становања који је био заступљен у нижим слојевима. Изглед породичног дома и осталих кућа био је одређен економском структуром породице у граду. У мањим местима, варошима, где је задржана рурална структура, простор је уређиван на начин који је више био конгломерат него органски спој градског и сеоског начина живљења. При разматрању овог питања, треба имати у виду да је у свим разматраним објектима постојала подела на приватни, полуприватни и јавни простор. Племићки дворци имају

¹¹ „Просветитељски ставови, деизам, секуларизовани морал Симеона Пишчевића већ су га приказали као човека просвећености, будног и заинтересованог за збивање свог времена [...]” (Павић, 1979: 98).

¹² У том је смислу поступак конкретизације простора приче носилац *ефекта стварног* у тексту (в. Bart, 1990).

једнако јавну и приватну функцију, што је одређивало и њихову структуру. Чврста веза између јавног и приватног простора у барокно доба је најјасније изражена у издвајању и посебном уређењу салона, као средишње просторије јавног дела зграде. У нешто мање имућним кућама, уместо салона јавља се „велика соба”, тј. „сала” (Гавриловић 1957, 5–15; Исти, 1960: 160–162; Bauer 1992: 75–100). У приватном делу, средишња просторија је била кухиња, при чему се у имућнијим кућама запажа обичај градње *зимске* (у саставу куће) и *летње* кухиње (у дворишту). Репрезентативне грађанске куће су у српском друштву присутне од друге половине XVIII века, али још увек не у већем броју. Српско племство, изникло из грађанског или војничког сталежа, изражавало је тежње ка асимилацији у угарско и немачко племство, што се манифестовало и у начину уређења простора.

Свакако најрепрезентативније биле су архијерејске резиденције, у којима је, због намене простора била и најјасније изражена подела на приватни и јавни део. Митрополијски и епархијски дворови су представљали првенствено јавни простор, с тим да је приступ приватним просторијама био строго контролисан. У њих су смеле ући једино посебно овлашћене особе (Тодоровић 2005: 665–668). Архијерејски дворови су били подељени на економски, административни и приватни део, али су сви поменути дворови међусобно били различити по величини, плану и намени одређених просторија. Оно што је карактеристично за њих јесте да су резиденције које су имале спрат увек биле подељене тако да је спрат био приватни, а приземље јавни (административни) део, док су једносратне грађевине биле подељене на начин да је улаз био постављен тако да се од њега на једну страну ишло у приватни, а на другу у јавни део зграде. Додатне просторије за смештај свештеног, административног и помоћног особља биле су, по правилу, одвојене од главне зграде, али су са њом сачињавале резиденцијални комплекс. Економски део је био издвојен, често и у посебно двориште. Архијерејске резиденције су, по правилу, имале врт, а на епархијским и митрополијским имањима, најчешће у винограду, изграђени су летњиковци, који су по структури простора једнако уређени, али скромнијих размера у односу на главну резиденцију (Тимотијевић, 2006: 477–478; Кучековић, 2014: 606–608).

Топос архијерејског двора код Пишчевића није чест (нешто разрађенија епизода везана за простор овог типа тиче се догађаја који су претходили Пишчевићевој женидби)¹³, а репрезентативни пример истог налазимо у већ

¹³ „У једанаест сати одвезли смо се у двор. Патријарх нас је примио врло љубазно. Убрзо је дошао и пуковник Рашковић са породицом. Поздравили смо се, а затим смо поседали за постављен сто. Патријарх је и поред своје дубоке старости живео раскошно. Код њега је било све како треба. Имао је доста послуге [...] Како је био његов рођендан, сва је послуга била у богатим ливрејама. За време ручка свирала је музика. После ручка отишли смо у другу собу, која је била пред спаваћом. Тамо нас је дочекао дезерт и послужена нам је кафа. [...] Тако се саставило повелико друштво, а с тим и лепо расположење.” (1963: 76–77).

поменутој епизоди о двору римокатоличког прелата, крај Кремсминстера. На овом месту треба имати у виду да се не сме изједначавати резиденција јерархије православног и римокатоличког обреда у религијском смислу, али је намена јавног простора (као административног и репрезентативног) међу њима у великој мери слична, будући да се ради о јавном животу у истој држави. Користећи се стратегијом кретања или руте, Пишчевић спроводи свог адресата по раскошним просторијама двора старешине манастира, комбинујући наративни опис, чист опис и описну нарацију, додатно динамизујући опис употребом прошлог и садашњег времена:

Тек што смо за сто сели, прелат покрену руком ону чинију и, наједаред, из китових ноздрва шикнуше два млаза. Били су танки као гушчије перо, а високи око два аршина, а исто тако и из зуба [...] Сва та вода падала је у чинију. Чим би се чинија напунила, вода се сама изливала у стуб испод стола; после се није ни повећавала ни смањивала, а водоскок је непрестано избијао. У сали је таваница била сва украшена сликама и златом. Све врло вешто израђено. Сlike су представљале разне предмете из историје. [...] Поред [...] рибњака стоји на мраморном стубу звонце на челичној опрузи и чим оно зазвони, рибе одмах испливају на површину и чекају, по навици, храну, коју одмах и добијају. (Пишчевић, 1963: 22–23).

Описујући раскошно украшене дворане и вртове, богато постављене столове, уметничке колекције, као и турски војни арсенал сачуван од последње турске опсаде Беча (1683.), Пишчевић, између осталог, каже: „После тога прошли смо се по врту, који сматрам непотребно описивати, јер те прекрасне алеје, водоскоци, хладњаци, стаклене баште, статуе, биле су такве да би могле у свакој држави да служе на понос”.¹⁴ Из датог идеолошког коментара, који није без дескриптивних квалитета и који Пишчевић дакако гради ослањајући се на опште културолошко и друштвено-политичко знање својих идеалних и претпостављених адресата, уочава се и основна функција читаве епизоде: Пишчевић не описује прелатов двор као двор представника религиозне институције, већ као миметичку ознаку за политичку моћ католичке немачке државе, спрегу политичке и религиозне моћи.

Тропологија двора и замка је иначе врло важна у *Извештају*: двор је носилац вертикалне организације света приче и у себи сажима све битне аспекте алетичких и аксиолошких модалитета који ту причу обликују – налазећи се обично на висини, и у дословном и у метафоричком смислу, двор представља место ка којем су управљене Пишчевићеве тежње, то је жижна тачка његовог мишљења и делања, као и место где се често решава судбина

¹⁴ Сви дворови су имали врт, неки и више њих, који су чинили јединствену целину са главним здањем на имању. Врт овде представља најрепрезентативнији спољни простор. У вишим сталежима, а све више и код грађанства у осамнаестом веку, врт је истовремено наставак ентеријера, тј. „затворени простор под отвореним небом”. (опширније: Тимотијевић, 2006: 522–523)

Пишчевића – војника, Пишчевића – поданика двају царства. Захваљујући овом последњем двор/замак добија и обележја хронотопа прага, места животних криза и преокрета.¹⁵ У том смислу је нарочито важна позиција коју главни јунак заузима у таквом простору: он се обично налази крај врата, „близу првих стражара” (Пишчевић 1963: 347), тамо где се очекује да ће проћи царица или какав виђенији званичник. Стојећи на тако истакнутим местима, Пишчевић се нада да ће бити представљен или препознат, те да ће му евентуално бити указана милост у виду разговора и каснијег унапређења у служби. С тим у вези посебно је занимљив Пишчевићев одлазак на дворски бал организован на Божић године 1765, будући да је исти могао имати велики значај за његову војничку каријеру. Наиме, Пишчевић је тада, захваљујући залагању државног канцелара Адама Васиљевича Алсуфјева (Адам Васиљевич Олсуфјев), био примљен лично од стране руске царице Катарине II (1729–1796, царица 1762–1796). Значај овог сусрета наглашен је и путем пажљиве конкретизације просторних оквира приче: јунака изводе из балске сале, спроводе до малог улаза крај двора, уводе, захваљујући специјалној пропусници, у узан и мрачан ходник; у ходнику влада потпуна тишина, у њему су „на неколико места стајали стражари са фењерима у којима су гореле свеће” (1963: 347). Напетост сцене, атмосфера тајне па чак и *Das Unheimliche* ефекат постиже се структурирањем спацијалних информација из личне приповедачеве визууре, онако како му се простор указује док се кроз њега креће. Ово је уметнички врло успело место те га дајемо у дужем наводу:

Морам признати да сам осетио малу језу кад сам онуда пролазио. Ходник је био узан и мрачан, а у њему никог осим оних стражара који су стајали с фењерима подалеко један од другог. Иначе – мртва тишина. Пошли смо неколико хвати и дошли до једних малих затворених врата, код којих су стајала два стражара и један сержан из гарде. Тај нас ништа није питао, само је отворио врата и мене пропустио унутра, а мог пратиоца оставио код стражара. Видео сам да се налазим у сали за аудијенције: ту је био и царски престо. Мала врата кроз која сам ушао била су иза пећи, сакривена завесом. У тој сали дочекао ме је Адам Васиљевич и рекао да станем код пећи. Царица ће, рече, кад изађе, говорити са мном. Чим ми је то казао, одмах је отишао у царичину одају. У сали где сам стајао никог није било осим два стражара из телесне гарде. (1963: 347–348).

Повлашћене просторе попут овог Пишчевић приказује на још неколико места у тексту, на пример када бива примљен у приватне просторије руског посланика у Бечу, онда када одлази на бал у кијевски двор царице Јелисавете

¹⁵ На пример, рођенданско славље које је приређено патријарху Арсенију IV (Јовановићу Шакабенти) (1698–1748, патријарх 1725–1737/1748) у његовом двору у Сремским Карловцима представља и тренутак када се млади Пишчевић осмелио и први пут позвао своју вереницу на игру (Пишчевић, 1963: 76–77). Овај моменат је значајан јер аутор претходно објашњава своју невољност да се ожени са седамнаест година („[...] ја сам тек из дејих година изишао и женидба не одговара мојим годинама. Мене би било срамота да се назовем жењеним човеком.”) и стид и страх да својој суђеници приступи (Пишчевић, 1963: 74–77).

Петровне (1709–1762, царица 1741–1762), а оно што је јасно учљиво јесте већ поменут висок степен конкретизације просторних одредница приче. Драматични ефекат оваквог типа сцена произлази, између осталог, из симболичког значења хронотопа двора, „zasićen[og] vremenom [...] istorijske prošlosti” (Bahtin 1989: 375)¹⁶. Кроз такву се призму може посматрати двор пољског грофа Потоцког, који је описан кроз његову хоризонталну и вертикалну организацију¹⁷, у свечаној атмосфери по потписивању историјског уговора, уз присуство целокупне шљахте Брацлавског војводства.¹⁸

У Пишчевићевом *Извештају*, међутим, овај аспект простора двора ипак није стављен у први план. Двор превасходно има обележја хронотопа салона, што је и разумљиво с обзиром на то да Пишчевић живи у време динамизације друштвеног живота и демократизације интелектуалних дебата, (често) независно од социо-економског положаја њихових учесника. Чист хронотоп гостинске собе-салона, који Бахтин схвата као барометар „političkog i poslovnog života”, где „nastaju i propadaju političke, poslovne, društvene, književne reputacije, započinjū i ruše se karijere” (Bahtin, 1989: 376), у Пишчевићевом *Извештају* препознајемо у вези са приватним кућама виђенијих људи, а понекад и у вези са простором гостионице. Такав је случај са, на пример, кућом господина Волкова, секретара при руском посланству у Бечу¹⁹, преко које је Пишчевић начинио своје прве кораке у

¹⁶ Михаил Бахтин (1989: 375) наглашава да овакав хронотоп нарочито одговара структури готског и историјског романа, будући да су просторни и временски моменти-ознаке, у замку и његовој околини, органски сливени.

¹⁷ Под хоризонталном организацијом простора Мари-Лор Рајан подразумева поделу света приче на појединачне географске и просторне јединице (реке, мостове, просторије и сл.), док вертикалну организацију простора види као облик креирања онтолошких слојева у наративном универзуму (Ryan, *Space*. <https://www.lhn.uni-hamburg.de/node/55.html>, 5. 11. 2021.). С обзиром на то да *Извештај* представља онтолошки једнообразан свет, под вертикалном организацијом простора овде подразумевамо социјално-сталешки аспект простора.

¹⁸ „Кад смо изашли из цркве, прошло је три сата. Код грофа је био постављен сто у великој сали (у манастирском рефекторијуму) за тридесет и шест особа – све најлепше и све у сребру. Ту су седели најстарији по чину и највише племство, а уз њих и ја и моји официри. У другој, исто тако великој соби била су постављена још два дугачка стола за ситно племство. Неки су од њих седели, а неки су с ногу јели, како је ко стигао. Код првог стола послуживали су дванаест грофових лакеја, шест послужитеља, четири хусара, два Арапина и два ловца, сви у богатим ливрејама. За време ручка свирао је дворски оркестар, а кад је прва чаша мађарског вина принесена грофу, он је устао, обратио се мени и попио је у здравље њеног величанства царице руске, милостиве владарке и гаранта пољске државе. Напољу је тада отпочела паљба: прво мог ескадрона, који је ту био постројен, а онда су пуцале и прангије и грофови драгони. Здравнице су се рејале све до вечери.” (Пишчевић, 1963: 489).

¹⁹ Пишчевић (1963: 274) наглашава да је у Бечу често одлазио у оперу, где је виђао „ћесара (Фрању Стефана Лоренског (1708–1765, цар Светог Римског Царства Немачке Народности 1745–1765), прим. аут.) и његову жену Марију Терезију”.

руском друштву (Пишчевић, 1963: 138–141), затим кућа капетана полиције у Петрограду, господина Монтејфела, где Пишчевић с вечери одлази како би видео своје пријатеље²⁰, петроградска кућа Јована Хорвата, и, нарочито, кућа генерала-поручника Софонова, где се у дословно салонској атмосфери разрешавају војничке каријере.²¹ Гостионица је такође место сусрета људи различитих сталежа и професија – на пример, Пишчевић на свом путу из Кијева за Хабзбуршку монархију, у пољском граду Бердичеву, среће црногорског владика Василија Петровића (1709–1766, владика 1750–1766). Владика је био идејни творац и предводник тзв. црногорске мисије, и управо је при овом сусрету у гостионици покушао да убеди Пишчевића да постане предводник исељеничке поворке (Пишчевић, 1963: 265–273).²²

Са порастом грађанске културе, развија се и обичај „становања иза затворених врата”, насупрот сеоском (задружном) типу „колективног приватног” који је присутан и у великом броју градских домова. Разликовање *куће*, у смислу стамбеног објекта, евентуално са простором економске намене, од *дома* имало је у разматраном периоду и значајну друштвену компоненту. Наиме, једна породица је могла да има у власништву више кућа, али само један дом, дом у једној кући. У истој кући је, такође, могло бити и више домова, уколико се радило о изнајмљеном простору. Чест је био случај да и породице које имају кућу у власништву, нарочито ако је кућа са више соба, станују само у једној или две собе, док остале издају. Исто се догађало и када једна породица има више кућа у власништву, што је показатељ прелазног ступња из „колективног приватног”, у „индивидуално приватно”, мада у српском грађанском дому XVIII века колективно и даље има примат над личним, а породица се посматра као целина, јединствена према спољном свету. У вишим слојевима је било присутно настојање да се одвоји спаваћа соба, као и собе за децу, нарочито за одрасле синове и

²⁰ „Кад сам се вратио у стан, затекнем писамце од неких мојих пријатеља који су ми јављали да ће се то вече састати код господина капетана полиције, Монтејфела, па позивају и мене. Кућа тог мог пријатеља била је у Мјешчанској улици, у којој сам и ја станао. Била ми је близу, и тако појем пешке. Затекао сам све своје пријатеље већ тамо. Забављали смо се. Ко је волео карте – картао се, остали су седели и разговарали. Међу њима сам био и ја. Седео сам и слушао лепу музику домаћице, која је свирала у клавихорд и певала. И таман смо се расположили, кад се тек отворише врата и у собу уђе капетан Булацел из Хорватове свите.” (Пишчевић, 1963: 363).

²¹ Ова се игра одиграва непосредно након смотре харковског хусарског пука, којим су командовали тада потпуковник Симеон Пишчевић и пуковник Никола Чорба, а којој је присуствовао главни командант Шчербињин. Увежбаност Пишчевићевог пука била је нарочито похваљена на забави, док је пуковник Ланов из другог пука био укорен (Пишчевић, 1963: 456–458).

²² О фигури гостионице овде нећемо опширније говорити јер се она више узима за хронотоп пута, о чему су аутори овог текста, у контексту *Извештаја*, говорили у: Оливера С. Марковић, Алекса М. Поповић, *Путовање као начин живота у српском друштву XVIII века (путујући војник и путујући учитељ)* – у поступку објављивања.

кћери за удају.²³ Пишчевић, такође, посебно наглашава када је боравио код некога у спаваћој соби, а када у салону, којом приликом и по ком основу (Пишчевић, 1963: 61, 67, 77, 87, 245).

Кућа је, у имовном и облигационом погледу, подразумевала власништво, док је дом могао бити и изнајмљени стан. Простор, иако изнајмљен, сматра се домом ако се изнајми празан, ненамештени стан и исти касније буде опремљен личним стварима станара. Такав стан је називан домом, док је изнајмљени намештен стан, називан „квартир“.²⁴ Власништво над непокретностима, изнајмљивање станова, подела објекта на привредни и стамбени део и уређење дворишта са помоћним зградама било је условљено имовним стањем, конкретном наменом објекта, али и прописима градских магистрата (Гавриловић, IV-2005, № 405, 407, 408, 412, 423; Тимотијевић, 2005а: 812-816; Habermas 1969: 60-63). У време терезијанских реформи, од средине XVIII века се, најпре у Банату, уводи регулација и планска изградња насеља. У Војној граници је војно лено подразумевало окућницу и имање, с тим да је окућница у свом саставу увек имала кућу, двориште, башту и воћњак. Крајем века су и „обичне“ сеоске куће имале најмање по два одељења (кухињу и „гостињску“ собу). Сеоска кућа чини органску целину са окућницом, али и са околином, због чега се врт око сеоске куће не сме сравњивати са племићким сеоским имањима (Тимотијевић, 2006: 456–459).

О способности просторних аспеката приче да у себе сабију идеолошка и симболичка значења текста нарочито сведочи епизода по пресељењу Пишчевићеве породице у Славјаносербију (данашња Украјина, прим. аут.). О тим првим данима аутор каже:

Пали смо у праву и чисту пустињу и сви смо, а нарочито они поред реке Лугана, видели шта значи тежак живот. Нити смо имали где главу да склонимо, нити смо знали одакле да почнемо. Све нам је требало, а нисмо имали ништа. Мени је нарочито било тешко. Никад се нисам бавио газдинством, а сад је требало кућу подизати и имање уређивати – а онако млад ништа од свега тога нисам умео. (1963: 181).

Кућу је Пишчевић напоследку изградио²⁵, али она није била дугог века – при једној олуји читава се кућа срушила и породица остаје „напољу само у кошуљама, под голим небом, на киши и ветру” (1963: 182). Ово разарање куће, као рушење граница приватног простора, одговара статусу

²³ Чак и у нижим слојевима, током XVIII века је присутан засебан лежај за сваког члана породице, изузев брачних другова, који спавају заједно. Разуме се, удобност лежаја зависила је од материјалних могућности даће породице. (Тимотијевић, 2006.: 480, 482–486).

²⁴ У занатским породицама је негован обичај да калфе живе у мајсторовом дому, са његовом породицом, чак и када потичу из имућних породица. У време док станују код мајстора, мајсторов дом је и њихов дом, чак и када би калфе имале „кућу” у сопственом власништву.

²⁵ „И тако сам подигао кућицу за становање. Учврстио је колико сам умео и уселио се. У њој су биле две собе, мало предсобље и мала остава. Сматрао сам у то време да ми више и не треба. Само, нисам дуго уживао у тој својој резиденцији.” (Пишчевић, 1963: 182).

јунака као миграната смештених у простор који је за њих вишеструко туђ: у географском смислу, кућа се налази у пустој и неприступачној земљи; у политичком смислу, ово је топоним који припада Царевини Русији, али будући да представља и „нову Србију”, реч је о двоструко измештеном простору; са сталешко-професионалног аспекта, кућа припада подручју које је додељено Србима као припадницима нижих слојева руског друштва. Откључавајући затворени и приватни простор као јавни и туђи простор, ова епизода и вишеструко подвлачи судбину аутора – приповедача: Србина Симеона Пишчевића, војника, поданика двеју царевина, човека „мача и пера” (Стефановић, 2013: 7–15), осуђеног на путовање и лутање.

Извори и литература

Објављени извори

- Гавриловић, 1961: Гавриловић, С., Инвентар иришког трговца из XVIII столећа, *Рад Музеја Војводине* X, Нови Сад, 154–163.
- Гавриловић 2005: Гавриловић, С., *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*, књ. IV–V, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Огњегасительное учреждение 1788: *Огњегасительное учреждение*, Вијена: Цесаро-Кралјвска Иллуријеска и Восточна придворна Типографија курь Јосифа Коурцбека.
- Пишчевић 1963: Пишчевић, С., *Мемоари*, (превод и предговор С. Матић), Београд: Српска књижевна задруга - Култура.
- Handbuch der Gesetze 1787: *Handbuch der Gesetze Josephs II*, Band 14, Wien: Joh. Georg Moesle. K.K. privil. Buchhändler.
- Школский оуставъ 1776: *Школский оуставъ*, Вијена: Цесаро-Кралјвска Иллуријеска и Восточна придворна Типографија курь Јосифа Коурцбека.

Литература

- Bart, 1990: Bart, R., *Efekat stvarnog, Treći program Radio Beograda* LIV-1, Београд, 241–248.
- Bauer, 1992: Bauer, H., *Barock. Kunst ei ner Epoche*, Berlin: Reimer Verlag.
- Bahtin, 1989: Bahtin, M. *O romanu* (preveo: A. Badnjarević), Београд: Nolit.
- Гавриловић 1957: Гавриловић, С., Занатлије и трговци у Шиду у време епархијске власти (1777–1848), *Зборник Матице српске за друштвене науке* XVIII, Нови Сад, 5–15.
- Da Camara et Murteira, 2006: Gago da Camara, M. A. T., Murteira, H., *Public and Private Space in Eighteenth Century. The Example of Lisbon, Edinburgh Architecture Research*, Edinburgh, 48–55.

- Đorđević, 2016: Đorđević M., Sanitary Policy of Habsburg Monarchy and organisation of Paraćin Quarantine in 18th Century, *Acta historiae medicinae, stomathologiae, pharmaciae et medicinae veterinae*, 35, Belgrade, pp. 32–42, 2466–2925.
- Ивков, 2013: Ивков, Б. Симеона Пишчевића сеоба и иселеност његова рукописа из наше књижевности (једна фрагментарна студија), *Симеон Пишчевић* (приредила: М. Д. Стефановић). Нови Сад, Издавачки центар Матице српске, 397–400.
- Кучековић, 2014: Кучековић, А., Епископ Софроније Јовановић (1743–1757) и барокни културни модел у Пакрачко-славонској епархији, *Зборник радова са научног скупа „Три века Карловачке митрополије (1713–2013)“*, (уредници: Д. Микавица, Д. Његован), Нови Сад, Епархија сремска Српске православне цркве, Одсек за историју Филозофског факултета у Новом Саду, Мало историјско друштво - Нови Сад, 601–610.
- Laugier, 1753: Laugier, M.A., *Essai sur l'Architecture*, Paris, Duchesne (Avec Approbation et Privilege du Roi).
- Lentić Kugli, 1984: Lentić Kugli, I., Prilog istraživanju arhitekture javnih zgrada u Sremskoj Mitrovici i Somboru, *Градска култура на Балкану (XV–XIX век)*, том 3, (уредници: В. Хан, Р. Самарцић, Н. Тасић) Београд, Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, 125–137.
- Марковић, Поповић 2022: Марковић, О., Поповић, А., *Путовање као начин живота у српском друштву XVIII века (путујући војник и путујући учитељ)* – у поступку објављивања.
- Merkel, 1990: Merkel, U., Zu mehrerer Zierde und Gleichheit des Orths. Der Modellhausbau des 18. Jahrhunderts in Karlsruhe, *Klar und lichtvoll wie eine Regel. Planstädte der Neuzeit vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Karlsruhe, Badisches Landesmuseum Karlsruhe (Hrsg.), 243–256.
- Милосављевић Милић, 2016: Милосављевић Милић, С., Виртуелна претприповест и феномен урањања, *Philologia Mediana VIII*, Ниш, 17–37.
- Павић, 1979: Павић, М. *Историја српске књижевности класицизма и предромантизма*, Београд: Полит.
- Press, 1986: Press, V., The Habsburg Court as Center of the Imperial Government, *The Journal of Modern History* LVIII, Chicago, S23–S45.
- Ryan. 2021: Ryan, M-L, *Space*, <https://www.lhn.uni-hamburg.de/node/55.html> (14. X 2021.)
- Стефановић, 2013: Стефановић, М. Д. Мачем и пером: одисеја и судбина, *Симеон Пишчевић* (приредила: М. Д. Стефановић), Нови Сад, Издавачки центар Матице српске, 7–15.
- Тимотијевић, 2005а: Тимотијевић, М., Домаћи простор, *Приватни живот на тлу српских земаља у освит модерног доба*, (приредио: А. Фотић), Београд, СЛЮ, 812–842.
- Тимотијевић, 2005б: Тимотијевић, М., Дружење приватног и јавног, *Приватни живот на тлу српских земаља у освит модерног доба*, (приредио: А. Фотић), Београд, СЛЮ, 843–863.

- Тимотијевић, 2006: Тимотијевић, М., *Рађање модерне приватности. Приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*, Београд: СЛЮ.
- Тодоровић, 2005: Тодоровић, Ј., Концепт приватног на позорници јавног - приватни живот на митрополијском двору у 18. веку, *Приватни живот на тлу српских земаља у освит модерног доба*, (приредио: А. Фотић), Београд, СЛЮ, 655–686.
- Habermas, 1969: Habermas, J., *Javno mnjenje. Istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*, Београд: Kultura.
- Хајндл, 1986: Хајндл, В., Бирографија и друштвене елите у Аустрији 1780-1848, *Историјски часопис XXXII*, Београд, 105–119.
- Calabi, 2004: Calabi, D., *The Market and the City. Square, Street and Architecture in Early Modern Europe*, London: Routledge.

Aleksa M. Popović
Olivera S. Marković

LA TIPOLOGIE ET LA TROPOLIGIE D'ESPACE FERME DANS LES *MEMOIRES* DU SIMEON PIŠČEVIĆ

Résumé

La compréhension d'espace fermé comme un ensemble où les acteurs sociaux entrent dans les relations du droit public, formelles et informelles, origines directement des relations sociales gouverner en un état. À l'autre côté, les personnes privées qui sont ordonnées par leurs besoins subjectives se manifestent dans l'espace public. Or, leur vivre d'espace public ne doit pas représenter une constante. Semblable à différenciation d'espace qui été causée socialement dans l'époque de despotisme éclairé en XVIIIème siècle en Monarchie de Habsbourg et en Russie, la catégorie d'espace fermé comme le public par exemple des *Mémoires* du Simeon Pišćević, est considérée en cet article. La considération cours est organisé en deux niveaux d'analyse - l'analyse des structures et les actionneurs profonds du développement social et aussi travers d'approche cognitif-naratologic aux aspects spatial du naratif. En reposant sur les sources publiés et la littérature relevante, les rélations spécifiques entre l'espace public formalisé et la compréhension du lui même dans le cadre des acteurs individuels des états sociaux hautes, sont inclus dans l'article. Par conséquent, en seconde niveau d'analyse, les auteurs indiquent aux résultats cognitifs de narrativisation et de perspectivisation d'espace fermé dans les *Mémoires*, considérant principalement la dimension thématique et figurative d'espace fermé comme le type de formation d'histoire en modes politique, étatique, publique-cérémoniale et culturelle.

Les mots clefs: la mobilité social, les conventions sociaux, le chronotope, la narratologie, le XVIIIème siècle, Simeon Pišćević